

Леся Панів, аспірантка кафедри слов'янських мов

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

МОВНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ФАКТ КОМУНІКАЦІЇ

У статті йдеться про те, що опанування українською мовою як найважливішим чинником національної самосвідомості не лише забезпечує комфортне існування людини в суспільстві, а й дає змогу виробити систему загальнонародних, національно зумовлених уявлень, пізнати національний характер, зрештою, визначає мовний тип особистості.

Постановка проблеми. Духовна і культурна функції рідної мови кожної людини залежать від того, яке місце вона тут посідає – поруч з іншими мовами – домінуюче, рівнозначне чи підлегле. Нормальною є ситуація, якщо рідна мова є в психіці людини **домінуючою**, бо саме на її основі працює “інтелектуальна кухня”. В цьому сенсі всі інші мови – як би ми добре їх не знали, – лише добудова [8, 41] і їх знання, природно, будуть “трохи гіршими” від знання рідної. Серед колишніх “радянських” народів це завжди демонстрували естонці, литовці, латвійці. Властиве це і полякам. І не тому, що ці народи нездатні добре вивчити чужу мову, або, що вони її ненавидять, а тому, що люблять і шанують мову рідну. Лише брак патріотичних почувань спонукає людину у спілкуванні легковажно переходити на чужу мову свого співрозмовника і таким чином визнавати свою мову меншовартісною.

Явище домінантності рідної мови має сьогодні доленосне значення для нашого народу, нашої культури, нашої школи. Не досить оголосити формально якусь школу “україномовною”. Навіть у разі щирого ставлення вчителів до цієї проблеми, рідна мова стане домінантою ще не скоро. Тим більше, якщо цьому процесові заважає мова конкуруюча – у свідомості і в мовній практиці середовища. Тут потрібна довготривала і продумана державна політика, спрямована не на “українізацію”, а на знеросійщення (дерусифікацію) поросійщених колись національних меншостей “союзу”.

Мова – душа кожної національності,

Її святощі,

Її найцінніший скарб.

В мові наша стара

Й нова культура,

Ознака нашого

Національного визнання...

І поки живе мова –

Житиме й народ,

Як національність.

Не стане мови –

Не стане

Й національності:

Вона геть розпорошиться

Поміж дужчим народом... [6,3].

Тип людини, у свідомості якої домінує чужа мова, є дуже поширеним і характерним для нашого минулого й сучасного. Завдяки цьому він знаходив і своє педагогічне трактування. На думку І. Огієнка, “кожний, хто втрачає рідну мову, тим самим перестає бути органічним членом свого народу” [7, 32]. К. Ушинський вважав, що така людина “буде чужою серед народного життя і, живучи в колі подібних до себе нещасливців та в штучній сфері, ними створеній, можливо, блискуче виділятиметься в ній, але залишиться назавжди чужою народові і не внесе в його органічне життя і найменшої порошоківки. Що ж дивного, коли все, що зробить така людина на полі літературному або в державній діяльності, матиме на собі іноземне тавро...” [10, 275].

Аналіз останніх публікацій. Орієнтація на традиційні форми життя має на меті збереження набутків історичного досвіду, культури, мови, народних ідеалів, зрештою, і самого генофонду нації. Дотримання кращих традицій свого народу не лише не принижує людини, не замикає її у вузьких національних рамках, а, навпаки, є поштовхом для просування до вершин цивілізації, запозичення досягнень інших народів. Цей аспект досліджено у працях Г. Ващенка, О. Вишневського, І. Огієнка, К. Ушинського, В. Кононенка.

Метою статті є показати, що важливим елементом самовиховання є звернення до традиційного українського ідеалу – людини високих моральних якостей, якій притаманні кращі риси національного характеру, яка знає і шанує рідну землю, духовні надбання свого народу, його мову. Цей ідеал, за думкою Г. Ващенка, “твориться віками і по традиції переходить від старших поколінь до молодших, що його доповнюють і удосконалюють” [1, 101].

Виклад основного матеріалу. Комунікативна взаємодія вчителя та учнів відбувається переважно у словесній формі – у процесі мовного спілкування. Задіяне в комунікативний процес слово, є фактом комунікації. За формою і змістом воно спрямоване на іншу людину. Вербальна комунікація може бути спрямована на окремого учня, їх групу, але вона має діалоговий характер, є постійним комунікативним актом.

Мова – основний засіб спілкування, взаємного розуміння в людському суспільстві.

Виявляє себе в конкретних актах мовлення, тобто у процесах висловлювання думок. Завдяки цьому мовлення є особливим видом суспільної діяльності.

Мовлення – конкретне використання мови для висловлювання думок, почуттів, настроїв; форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності.

Мовлення не існує відірвано від мови. Мовлення вчителя спрямоване на розв'язання завдань, що виникають у педагогічній діяльності, при спілкуванні з учнями.

Професійні особливості його мовленнєвої діяльності полягають в організованості її залежно від умов педагогічного спілкування, доборі мовних та мовленнєвих засобів, виходячи з потреб, завдань взаємодії вчителя з учнями, їх поведінки. На мовлення вчителя впливає і зміст зворотної інформації. Головне при цьому – досягати дидактичної, виховної мети. Розрізняють *монологічне* (розповідь, лекція, коментар, оціночні судження) та *діалогічне* (бесіди, диспути) мовлення.

Педагогічна ефективність мовлення вчителя залежить від рівня володіння мовою, правильного вибору мовних засобів, від культури мови. Важливі його характеристики – змістовність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість мовлення. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, відмова від вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів та психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – необхідні елементи мовної культури вчителя.

Процес оволодіння технікою мовлення потребує знання побудови мовного апарату, ознайомлення з особливостями звукоутворення, опанування технікою фонаційного дихання, формування

артикуляційної вимови, оволодіння основами правильної дикції, вироблення вміння дотримуватися оптимального темпу і ритму мовлення, усвідомлення суті логічного мовлення.

Дихання у мовотворенні визначає якість звуків і мовлення загалом. У професійній діяльності (спів, промова в класі, виступ з лекцією) потрібне фонаційне дихання (вдихання коротше від видихання). Розрізняють кілька видів дихання: верхнє (ключичне), грудне (реберне), черевне (діафрагмальне).

При активному мовленні перевагу віддають діафрагмальному диханню, яке коливається за висотою, частотою, глибиною. З метою опанування техніки фонаційного дихання вдаються до спеціальних вправ.

Важливим компонентом формування культури мовлення є опанування чіткою дикцією – вмінням виразно вимовляти звуки, склади, слова. Виконання вправ для засвоєння положення апарату мовлення й артикуляції при вимові звуків та слів у фразі сприяє розвитку дикції.

Від логічності побудови мовлення залежить успішність спілкування з учнями, розуміння ними сказаного. Мовлення має дві складові – текст і підтекст. Ефективність впливу на співрозмовника, аудиторію залежить не тільки від тексту, а й підтексту – думок, які вкладає вчитель у слова й фрази.

Залежно від складності проблем, конкретних обставин, особливостей вихованців виникає необхідність висловлювання своєї невдоволеності ними в дещо пом'якшеній формі, коли основну думку вчитель не висловлює буквально, а надає можливість дітям зрозуміти її у формі підтексту.

Найчастіше використовують форми підтекстового висловлення думки: підведення співбесідника до логічно можливого умовиводу, який як очевидність впливає з наведених аргументів; висловлення емоційної інформації засобами образної аналогії у формі прислів'я, розповіді про аналогічний життєвий факт; ілюстрації факту засобами притчі, байки; твердження методом “від супротивного”, коли за зовнішньо нібито схваленою позицією проглядає критична думка, іронія тощо.

Повне взаєморозуміння між педагогом та учнями в кожному окремому випадку можливе за їх готовності й здатності зрозуміти прихований зміст слів наставника.

Якість мовлення істотно залежить від сили, витривалості, гнучкості голосу. Силу голосу визначає не крик, не гучне виголошування фрази, а внутрішнє емоційне наповнення. Можна голосно, на високій ноті висловити думку, але вона залишиться слабкою, “порожньою”, бо не підкріпле-

на силою емоцій. Витривалість голосу – це такий його стан, коли тривала мовна діяльність людини не призводить до його ослаблення чи захворювання. Гнучкість голосу передбачає охоплення максимального діапазону звучання – від низьких до високих звуків і тонів. Тональність голосу вчитель повинен визначати залежно від змісту навчальних і виховних завдань, індивідуальних особливостей учнів.

Потрібні якості голосу формуються у процесі цілеспрямованих тренувань.

Стосовно мовлення педагога, часто використовують словосполучення “комунікативна поведінка”, яке означає організацію мовного процесу й відповідно до нього невербальної поведінки вчителя, що впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на взаємини між учителем та учнями, на стиль їхньої діяльності.

Комунікативну поведінку вчителя оцінюють на підставі того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані. В реальних ситуаціях шкільного життя – на уроках, перервах, у післяурочній діяльності – мовленнєвий аспект спілкування є складним набором реплік, розповідей, запитань, оцінних суджень, відповідей, зауважень, емоційних реакцій.

Однак дуже часто в мовленні вчителів зустрічаються русизми, діалектизми, нелітературні слова, що аж ніяк не може позитивно вплинути на процес виховання, формування особистості.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення зумовлені його функціями. Головні серед них:

- *комунікативна*. Полягає у встановленні й регуляції взаємовідносин між учителем і учнями, забезпеченні гуманістичної спрямованості розвитку учнів. Покликана допомогти вчителю налагодити взаємодію з учнями на засадах співробітництва і співтворчості, у процесі якої важливим є те, як учитель звертається до них, як формулює свої вимоги, робить зауваження, висловлює побажання, якою емоційністю забарвлене його мовлення, які інтонації супроводжують його слова, якими є вираз обличчя, погляд. Багато в чому вони залежать від його індивідуального стилю спілкування, соціальних установок у педагогічній комунікації;

- *психологічна*. Виявляється у створенні умов для забезпечення психологічної свободи, вияву індивідуальної своєрідності учня, зняття соціальних обмежень, які заважають йому в цьому. Йдеться про ситуації, коли потрібно психологічно захистити учня: засвідчити повагу до нього як до особистості, піднести його авторитет, зняти ост-

рах перед можливою невдачею, активізувати зусилля для досягнення успіху. Мовлення вчителя в таких ситуаціях може бути інструментом, за допомогою якого знімають невпевненість, ініціюють активність, творчість, вселяють віру в можливість самореалізації, досягнення позитивних результатів у діяльності;

- *пізнавальна*. Стрижнем її є забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями. Адже існує пряма залежність між комунікативними особливостями мовлення вчителя і пізнавальною діяльністю учнів у процесі вивчення нового матеріалу. Мовлення вчителя може активізувати її, зробити цікавою для школяра, а може ускладнити сприймання, скувати його ініціативу. Під час викладання нового матеріалу мовлення вчителя має бути логічним, доступним, чітким, переконливим. Важливо не тільки передати учням знання, а й сформувати в них емоційно-ціннісне ставлення до них, викликати потребу послуговуватися цими знаннями, вплести їх у канву власних переконань. Завдання вчителя – не просто інформувати, транслювати знання, а за допомогою вдало організованого мовлення впливати на свідомість, почуття учнів, спонукати їх до співроздумів і співпереживань під час сприйняття навчального матеріалу;

- *організаційна*. Мета її у забезпеченні раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів. Йдеться про роль мовлення вчителя в організації ефективного навчального слухання учнів, забезпечення оптимального темпу пізнавальної діяльності, робочого самопочуття учнів на уроці.

Недооцінювання функцій мовлення призводить до негативних наслідків у спілкуванні.

Методи, які використовувалися протягом багатьох століть і застосовуються в сучасній навчальній практиці, визначаються як традиційні. Вони, безперечно, не втратили своєї методичної цінності й сьогодні. Це – словесні, наочні, практичні, контрольні, самостійні методи.

Навчання відбувається за допомогою різних засобів. Особливе місце серед них посідає слово. Методи, які реалізуються за допомогою слова, називаються вербальними (від лат. *verbalis* – усний, словесний).

Процес викладання – учіння не може проходити без вербального спілкування, а інші методи, наприклад, наочні, виконують тільки допоміжні функції.

Основні складові цього методу – розповідь, пояснення, лекція та їх різновиди, які використовуються з метою повідомлення учням нових знань, пояснення порядку виконання тих чи інших

дій, ознайомлення з новими фактами, подіями тощо.

Одним з найпростіших і водночас найпоширеніших методів у процесі навчання є **розповідь**. Метод розповіді передбачає усний живий і образний, емоційний і послідовний виклад переважно фактичного матеріалу в пояснювальній чи оповідальній формі. Він використовується на всіх етапах навчання. Змінюється лише характер розповіді, її обсяг і час.

Основні педагогічні вимоги до розповіді: пізнавальна та виховна спрямованість; достовірність та наукова обґрунтованість фактів; достатня кількість яскравих прикладів, які доводять викладені положення; чітка логіка і довідність викладу; образність й емоційна забарвленість; наявність елементів особистої оцінки і ставлення педагога до змісту матеріалу, який вивчається; висока культура мовлення педагога (чіткість, доступність, правильність, особистісна забарвленість).

У навчальній практиці дуже часто разом із розповіддю або окремо використовується **пояснення** – переважно монологічна форма викладу навчального матеріалу, коли є необхідність доведення або обґрунтування певного положення (закону, принципу), розкриття основи певного явища, сутності різних явищ, аналізу актуальних міжнародних відносин та іншої інформації.

Пояснення виконує свою навчально-виховну функцію тільки тоді, коли педагог постійно пам'ятає такі його елементи: пізнавальний, рефлексивний, емоційний і нормативний.

Ефективне використання методу пояснення вимагає:

- докладного й чіткого формулювання навчального завдання, сутності проблеми, яка вивчається;
- послідовного розкриття причинно-наслідкових зв'язків;
- наявності переконливих прикладів, аргументів і доказів;
- використання порівняння, зіставлення, аналогії, бездоганної логіки викладу тощо.

Широке застосування в навчальних закладах різних рівнів акредитації має **лекція**, яка відрізняється від розповіді та пояснення тим, що використовується для розгорнутого теоретичного повідомлення, наукового аналізу та обґрунтування складних і об'ємних наукових проблем.

Її типові ознаки – системність, логічна послідовність, строга структурність, наукова обґрунтованість, які полегшують її сприйняття і розуміння; тривалість (як правило, дві навчальні години);

запис плану і рекомендованої літератури; введення і характеристика певних загальних і наукових аспектів; розкриття й деталізація навчальної проблеми; завершальні висновки педагога; відповіді на запитання учнів.

Колективну навчально-пізнавальну роботу й активний взаємозв'язок вчителів і учнів забезпечують бесіда, мозкова атака, інтелектуальна розминка, дискусія тощо.

Бесіда – метод словесного обговорення матеріалу, що вивчається, – найпоширеніша у навчанні. Її завдання полягає у тому, щоб, по-перше, за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених запитань актуалізувати відомі учням знання, по-друге, досягти засвоєння ними нових знань шляхом самостійних обмірковувань, узагальнень та інших розумових операцій.

Незалежно від мети методика бесіди складається з таких частин: вступна, основна, заключна.

Результативність бесіди безпосередньо залежить від умінь педагога правильно сформулювати запитання. К.Д. Ушинський писав: "Вміння ставити питання і поступово підсилювати складність відповідей є однією з головних і необхідних педагогічних звичок" [9, 314]. Зміст запитань повинен "зачіпати" емоційно-мотиваційну сферу учнів.

Дискусія – дієвий метод обговорення питання, що вивчається. Вона передбачає колективне обговорення якоїсь спірної проблеми, під час якого пізнається істина. "Сутність дискусії, – на думку Ч. Купісевича, – полягає в обміні думками на певну тему між учителями й учнями або тільки між учнями [4, 142].

Методика проведення дискусії складається з трьох етапів: на першому – відбувається зацікавлення учнів проблемою дискусії, на другому – дискусія власне дидактичних проблем, на третьому – підсумовування і формулювання висновків.

Семінарське заняття багато в чому подібне до бесіди. Проте проблеми теоретичного й практичного характеру обговорюються більш ґрунтовно, всебічно і глибоко. *Це колективний науковий пошук певної навчальної проблеми і шляхів її ефективного розв'язання.* Учасники заняття аналізують проблему, виявляють причинно-наслідкові зв'язки, накреслюють шляхи її оптимального розв'язання, відповідають на запитання і дискутують.

Добре підготовлений і проведений семінар виконує свої основні функції – *пізнавальну і виховну*. Він також має допоміжну функцію – *конт-*

ВПЛИВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА РОЗВИТОК МУЗИЧНО-ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ (II ПОЛОВИНА XVII – ПОЧАТОК XVIII)

рольну, яка дає змогу оцінити рівень опанування учнями програмного матеріалу, внести в дидактичний процес певні корективи.

Отже, семінар – це основний вид занять для поглиблення і закріплення знань, формування переконань та розвитку особистості учня.

Висновки. Відомо, що рідна мова виступає могутнім чинником відображення дійсності в її національному виявленні. Засобами національної мови створюється система понять, на ґрунті якої, зрештою, формується картина світу, тобто виражена в мовних категоріях сукупність уявлень і суджень про позамовну дійсність. У процесі оволодіння національно-мовним арсеналом, що відтворює спосіб життя, світобачення українця, розвивається національна самосвідомість. А тому звернення до мовних компонентів із чітко окресленою національною орієнтацією сприяє духовному і культурному збагаченню людини.

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – С. 35.

2. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 457 – 464.

3. Волкова Н.П. Педагогіка. Посібник. – К. – “Академія”, 2002. – С. 430 – 434.

4. Kupisiewicz Cz. Podstawy dydaktyki ogólnej. – S. 142.

5. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. Твори: У 7-и т. – К., 1954. – Т.5. – С. 9 – 13.

6. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – С. 3; 284.

7. Огієнко І. Рідна мова і культура народу / Шлях виховання й навчання. – VIII-річник. – 1934. – С. 31.

8. Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини // Шлях виховання й навчання. – 1934. – VIII-річник. – С. 41.

9. Ушинський К.Д. Собр.соч.: В 11 т. – М., 1959. – Т.6. – С. 314.

10. Ушинський К.Д. Твори в шести томах. – К., 1954; Т.1. – С. 270 – 275.

11. Ушинський К.Д. Твори в шести томах. – К., 1954; Т.2. – С. 136.

12. Ягупов В.В. Педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002. – С. 325 – 337.

13. Ярема Я. Перший український педагогічний конгрес, 1935.

Світлана Матвієнко, аспірантка кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, Чернігівська область

ВПЛИВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА РОЗВИТОК МУЗИЧНО-ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ (II ПОЛОВИНА XVII – ПОЧАТОК XVIII)

У статті проаналізовано особливості розвитку процесу музичної освіти в Чернігівському регіоні у зазначений період. Наголошено, що даний процес здійснювався під впливом західноєвропейських ренесансно-гуманістичних елементів на основі регіональних музично-освітніх традицій. Автором визначено основні напрями професіоналізації музичної освіти, які розвивалися під впливом західноєвропейської музичної практики XVII ст.

Актуальність дослідження. Дослідження концептуальних засад відродження і розвитку національної освіти зумовлює необхідність переосмислення педагогічних традицій та освітніх надбань окремих регіонів. Регіональна музична освіта – новий в педагогічній науці напрям – набирає нині особливої значущості в сфері гуманітарних досліджень та виховання.

Вибір Чернігівського регіону для нашого дос-

лідження є не випадковим, оскільки з XVII ст. Чернігово-Сіверщина в загальноросійському культурно-освітньому просторі посідала особливе місце як центр великого поліетнічного регіону; форпост освіти, культури та просвітництва на Півночі України. Чернігово-Сіверщина в історично ранні терміни опанувала європейські форми музичної освіти та виховання, європейську практику навчання музики. Вагомий внесок у розви-